

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Политология“**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд на тема:
Радикална популистка десница в
съвременна Швейцария, Полша и България
(сравнителен анализ)**

**за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално
направление „Политически науки“
(Сравнителна политология)**

**Докторант:
Първан Симеонов Първанов**

**Научен ръководител:
проф. дфн Георги Карасимеонов**

**София
2019 г.**

СЪДЪРЖАНИЕ

НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод	3
Глава I. Теоретична рамка	7
I.1. Описания по отношение на разглежданото поле	7
I.2. Към типологизация на интересуващите ни партии	10
I.3. Радикалната популистка десница и потенциалните понятийни проблеми	20
I.4. Дефиниции по отношение на популизма	21
I.5. Някои необходими терминологични уточнения по отношение на популизма	24
I.6. Към преосмисляне на популисткото обяснение	25
I.7. Радикалната популистка десница в Западна Европа: в търсене на парадигма	28
I.8. Антиимигрантското етикетиране - ревизия	31
I.9. Хипотеза за състоятелността на класифицирането според програмни позиции	33
I.10. Позициониране на радикалната популистка десница в Западна Европа	37
Глава II. Изследователска основа	40
II.1. Решаване на потенциалните проблеми на съпоставимостта между „западния“ и „източния“ вариант	40
II.2. Възможности за общо класифициране на разглежданите партии в различните части на Европа	46
II.3. (Мета)модел за съпоставимост	50
II.4. Цели	51
II.5. Хипотези	52

II.6. Избор на разглежданите случаи	52
II.7. Моменти на изследване	57
II.8. Обект и предмет на изследване	57
II.9. Задачи	58
II.10. Методи	59
Глава III. Изследване	62
III.1. Някои симптоматични акценти от дейността	62
III.2. Анализ, изводи и допускания	64
III.2.1. Икономика/финанси/позиции по социални въпроси	64
III.2.2. Позиции в различни важни области	87
III.2.3. Позиции спрямо религията	101
III.2.4. Позиции спрямо Европейския съюз и свързани теми	109
III.2.5. Проявления на национализъм	124
III.2.6. Антикомунизъм при “ПиС”	146
III.2.7. Законност и ред	148
III.3. Обобщение	153
III.3.1. Някои основни изводи	153
III.3.2. Дискусия	156
<i>Литература</i>	163

I. Актуалност на проблема

В дисертационния труд са изложени няколко въпроса, очертали се в хода на теоретичната дискусия по отношение на партиите, обичайно свързвани с наложените понастоящем етикети като популизъм, национализъм, радикална десница и т.н. в европейските страни.

Тези проблеми са изключително актуални, като се има предвид текущото развитие на политическия процес в Европейския съюз, както и все по-широкото институционализиране на подобни политически актьори в редица страни по света.

Въпреки актуалността на темата и внушителната по обем и съдържание литература по нея, съществуват няколко теоретични проблема. Един от тях е необходимостта от по-прецизно идеологическото определяне на този тип партии и изработване на ясна концептуална основа – доколкото теоретичните подходи към този момент са многобройни и това всъщност намалява общата им евристична стойност.

Друг проблем засяга съпоставимостта между този тип партии в страните от Западна Европа и по-новите страни членки на Европейския съюз от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) – където общественият контекст е различен. Изглежда състоятелен опитът да се разсъждава върху възможността за очертаване на непротиворечива концептуална база за съпоставка между партии от Западна Европа и партии в по-новите страни членки на ЕС, спрямо които се използват идентични термини, каквито са популизмът, национализмът, радикализмът и т.н. Днес тази необходимост е още по-важна – в очертаващите се различни „сектори“ от страни в Европа, попадащи и под различни влияния.

Но преди всичко следва да се разгледат варианти по отношение на ъгъла, от който се изследват въпросните партии. Последното е и основен стремеж на дисертационния труд. Той се опитва да обобщи предпоставки от релевантни наблюдения по няколко симптоматични случаи, анализ, както и синтез на значими изследвания, и като ги изведе на по-абстрактно ниво, да обоснове по-надеждна проекция към разглеждания проблем, която да спомогне за развитието на българската дискусия по него.

II. Обща характеристика на дисертационния труд

В текста на дисертационния труд е направен опит да се избегне теоретизирането върху споменатите по-горе понятия *сами по себе си*, като се прилага съсредоточаване върху *партиите*, които обикновено са свързвани с тях, т.е. анализирана е не толкова същността на явленията, колкото логиката на разполагането на етикетирани като техни носители политически актьори в пространството за партийна надпревара.

Във връзка с това дисертацията представлява преди всичко теоретично търсене – базирано на примери, както и на обзор на съществуващата релевантна литература. Емпиричната част на изследването – проверка на програмните позиции на Швейцарската народна партия, партията „Право и справедливост“ в Полша и „Атака“ в България – се ползва за доказване на хипотетичните постановки, а веднъж доказани, те са подложени на дискусия, която следва да даде началото и на по-нататъшната им емпиричната употреба.

Направено е уточнението, че наблюдението в дисертацията е върху свързаните с различни проявления на национализма съвременни успешни партии в новите страни членки на ЕС от ЦИЕ, наричани обичайно популистки, както и върху партиите от (най-общо) радикалната десница в Западна Европа.

Една част от текста (основната част на първите две глави) пресъздава (разбира се, със съвременна намеса) наблюденията и изводите на автора, ясно публикувани в изследователски текстове (включително в оценявано издание с изключително добра оценка) още в 2010 г.¹ Техните предвиждания се доказаха, макар към онзи момент да бяха смели. Например, преди десетилетие все още беше трудност допускането, че „източният“ и „западният“ вариант на разглежданото тук явление в Европа са еднопорядкови, дори съпоставими, но то бе направено и обосновано в публикации. То бе проверено и в отлична магистърска теза под ръководството на проф. Петър-Емил Митев (която е началото на изследователския интерес, довел и до тази дисертация). Днес, това е очевидно доказваща се хипотеза.

¹ Позоваванията към тогавашните публикации на автора, които са и основа на дисертацията, тук и по-надолу в текста са към Симеонов, Първан „Популистките партии отвъд популизма: теоретични бележки“ в Политически изследвания, бр 1-2, 2010, стр. 43 – 61 и Симеонов, Първан. „Съвременен популизъм в „стара“ и в „нова“ Европа. Сравнение в програмните позиции на Швейцарската народна партия и „Право и справедливост в Полша“ в „Докторантски изследвания по социални и хуманитарни науки“, том 1. стр. 236 – 295.

После, още в онзи период бе публикувано, че социокултурната ос на пространството за партийна надпревара, а не толкова позиционирането по икономическата ос „ляво - дясно“, е по-надеждният ключ на мислене на разглежданите тук формации. Днес това също вече се изтъква често.

И най-сетне, преди десетилетие – както ясно личи и в дисертацията – в новите страни членки на ЕС още нямаше толкова отчетливи проблеми, свързани с обобщения образ на миграцията. Но преди десетилетие беше публикувана хипотезата, че вероятно предстои партии от разглежданото тук пространство в Централна и източна Европа да започнат на свой ред да проблематизират този въпрос, както още тогава го проблематизираха партиите в „западния“ вариант.

Както беше отбелязано в доказалите се преди десетилетие авторски текстове: *„Съществува и хипотезата, че в идните години в ЦИЕ е възможно по-нататъшно мобилизиране на популистки вот, който вече е насочен към текущото функциониране на ЕС, т.е. различен от дискусията около присъединяването и непосредствено след неговите първи ефекти. Като се има предвид икономическата ситуация в новите страни членки, особено в Румъния и България, като че ли по-малко вероятна е на този етап появата на популистки внушения спрямо преразпределителните механизми в политиките на ЕС, например. Но пък изглежда вероятно политически актьори в новите страни да възприемат популистко политическо говорене по въпросите за т.нар. демократичен дефицит в механизмите за вземане на решения в ЕС, за евентуалното задълбочаване на интеграцията и централизация (т.е. реторика на суверенитета), за бюрократичната система, за възможна имиграция и т.н.“*

Затова в настоящата дисертация съзнателно са пресъздадени текстове от 2010 г.: за да се „съпреживее“ онзи момент на теоретичен дебат. Тези текстове са вплетени и това не е изрично упоменавано, освен на места, където има нужда от подчертаване (както по-нагоре). Така се прави първа „моментна снимка“ на разглеждания обект. Към нея, днес е добавена втора подобна, за да се регистрира развитието. Вероятно, ще бъде смислено усилието да се направи и трета – в идните години.

Разбира се, настоящата дисертация не носи претенцията за новост или първенстващо авторство, нито за изтъкване на приноси със задна дата. Напротив, отчита се ясно, че полето, разгледано тук, още преди десетилетие се бе превърнало в своеобразна научна мода.

На базата и на текстовете от преди десетилетие, в дисертацията е разгледано общото поле на популизма, после е критикувана обяснителната сила на това понятие

(както и на други популярни обяснителни модели), за да се фокусира вниманието върху необходимостта от ясно идейно класифициране на разглежданите партии. След това се мотивира съпоставимостта в източния и западния случай, за да се потърси подходящ модел на сравнимост. Формулирана е хипотеза в това отношение, която се доказва на базата на случаите на трите партии. Изводите са обобщени и е дадено начало на дискусия.

Пряк **обект на изследване** тук са описаните по-нагоре партии, и по-специално предлагането, разгледано през програмни позиции. За последователност на наблюдението и анализа, текстът е съсредоточен именно върху предлагането, т.е. програмния апел на партиите, а не толкова върху търсенето – електоралния профил и предпочитанията на гласоподавателите, които биха могли да бъдат обект на далеч по-пространна разработка.

Така се обезпечава ценната възможност да се провери какви са в своята конкретност програмните позиции на партии, които обичайно са определяни с понятия като популизъм и т.н. Отвъд медийните ефекти, добилите гражданственост квалификации, моралните оценки и емоционалния заряд, свързани обичайно с говоренето по тази тема, направен е опит да се установи същността на идейните позиции.

Предизборни кампании, изявления, публикации в медиите, ПР похвати и форми на политическа реклама и други подобни акценти, разбира се, са налични (дори са открити), но най-вече – с илюстративна и ориентировъчна цел. Те са нужни, доколкото следва да се установи най-общата степен на синхрон между програмен апел и практическо място в публичния дискурс.

Предмет на изследване в дисертацията са маркерите за идеологическо позициониране в пространството за партийна надпревара. В този смисъл, дисертацията носи характера по-скоро на теоретично търсене и ревизия – подкрепени с емпиричен материал.

Преди всичко направен е опит да се докажат **хипотезите**, че програмните позиции на политическите актьори в разглежданото пространство действително показват първенстващо значение на социокултурните въпроси (и по този начин е намалено значението на икономическите позиции), като се наблюдава синхрон между разглежданите тук формации, който има решаващо значение и позволява утвърждаването на основен, по-надежден на фона на други, вариант за класифициране и анализ, базиран върху апела на въпросните партии към традиционното.

Целите на изследването са свързани с постигане на евристични изводи относно програмния апел на адресираните в дисертацията партии, като се докаже, че именно в споменатата посока е релевантното изследователското обяснение на въпросната тема (на страната на предлагането). Цели се най-вече фиксиране на обобщения в опит за принос към теоретичната дискусия по темата. Набелязан е стремеж за идентифициране на хипотези и изводи относно партии със съпоставими идеологически позиции в общества с различен контекст в Европа. Търси се и залагане на теми за дискусия.

Сред основните **задачи на дисертационния труд** е да се открият най-общи сходства и отлики в позиционирането на трите партии според пространствените измерения на партийна надпревара, отбелязани в разгледаните в дисертацията теории. При пълно съобразяване на отчетливите различия между трите общества, както и на спецификата на трите партийни системи се търсят индикатори за най-общото разположение на трите партии в пространството за партийна надпревара. Наблюденията са допълнени с анализ върху релевантната литература, в който се намират още индикации по разглежданите теми. По този начин се получават изводи за приликите и разликите в програмните позиции на трите партии към момента на ключови за тях общи избори в трите страни, като са изведени някои хипотези, които биха могли да бъдат подложени на по-нататъшна емпирична верификация и анализ и да послужат като основа за теоретични обобщения по отношение на подобни партии в партийните системи в страните от Европа.

Както беше отбелязано, по отношение на **методите** дисертацията има характера на срезово изследване в две вълни (допълнени и с още наблюдения към настоящия момент). Приложена е операционализация на т.нар. печеливша формула на радикалната десница (на Херберт Китшелт)² по методика, утвърдена от Сара де Ланж, ползвана и от други автори, за отчитане и сравняване на идеологическите позиции на политическите партии според техните програми, при съсредоточаване върху онези въпроси от програмите, които представляват интерес, формулирани така, че да може да се отчете дихотомията на позициите (”повече” или “по-малко”, “за” или “против” и т.н.)³

² McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics* 2005. vol. 11, p. 150.

³ Виж De Lange, Sarah L. ‘A New Winning Formula?: The Programmatic Appeal of the Radical Right’ *Party Politics*, 2007, 13. pp. 418 – 421.

Приложен е анализ на съдържанието и сравнителен анализ на програмни документи на трите партии и е разгледана релевантната литература (която дава и по-обобщен теоретичен поглед върху досегашното идейно развитие на партиите).

III. Структура на дисертационния труд

Първа глава: теоретична рамка

Главата започва с **описания по отношение на разглежданото поле**. Изреждането на повтарящи се елементи (наместо опит за изчерпателно дефиниране) изглежда е в състояние да предложи един интуитивен набор от критерии за описване и оценка на явлението. Така се преодолява в известна степен трудността пред едно теоретично обобщение (породена от хетерогенната природа на разглеждания феномен, както и от текущата му динамика), като в същото време все пак се задават сравнително отчетливи рамки на понятието.

Тук следва да се направи и уточнението, че настоящата работа не би могла да претендира за изчерпателност по отношение на *причините* за зараждане на популизъм и свързаните теми и понятия, както и политически актьори. Акцентът тук, както и в публикуваните преди близо десетилетие текстове, е върху съответните *партии*, описвани с разглежданите по-горе понятия.

Така за появяващите се в последните десетилетия в страните от Западна Европа радикално десни, популистки и пр. партии обикновено биват посочвани характеристики като: зараждане в условията на ценностната промяна в постиндустриалното общество, индивидуализация и разпад на установени идентичности и културна фрагментация, намаляване на мотивиращата сила на традиционните кливиджи, реакция срещу налагането на постматериалните ценности, а и срещу свързаните с тях т.нар. *нови* социални движения и партии (напр.: “зелените” партии, ляво-либертарните партии и т.н.)⁴; зараждане в среда на политическо разочарование; афинитет към харизматичното лидерство⁵; боязън пред възможна икономическа рецесия и безработица; (усещане за)

⁴ За появата на “новите” партии в лявото и дясното, породена от прехода към постматериализъм с неговата промяна в ценностите и индивидуализация виж например Ignazi, Piero “The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties“ *Party Politics* 1996, vol. 2, pp. 556 – 561.

⁵ Виж например Norris, Pippa (2005), “*Radical Right: Parties and Electoral Competition*”, chapter 1, pp.: 9-10. Cambridge University Press.

криза на държавата на общото благоденствие⁶; евроскептицизъм; антиимигрантска реторика; антиелитистко и антипартийно говорене⁷; признаци на ксенофобия или расизъм⁸; национализъм; апел към колективни идентичности като “народа” или “нацията”⁹; “лесни” решения; антиетатистки възгледи¹⁰; протест срещу големи коалиции или подялбата на властта в условията на консоциативните демокрации¹¹ и др.

Други (и свързани) характеристики, които се отбелязват, са протест срещу корпоратистки партийни системи, практика на политически патронаж или предполагаема корупция или пък израз на социална несигурност в следствие на разпада на патронажни системи; протест срещу картелизацията на партийното представителство и прочие.

В страните от ЦИЕ радикалната десница и популизмът биват свързвани с широка политическа употреба в новопоявяващите се през 90-те години на миналия век държави; с национализъм; със сливане на националистически и леви позиции по време на трансформациите¹²; апел към “разочарованите” или “загубилите от прехода”¹³ и т.н.

⁶ За страха от разпад на социалната държава като един от възможните източници на протестно електорално поведение във Франция виж например Кръстев, Ив. “Елити с часовников механизъм”. В. “Култура”, брой 3 (2398), 27 януари 2006 г.

⁷ За мобилизацията на недоволството срещу икономическите промени, политическите елити, корупцията и имиграцията виж например Ivarsflaten, Elisabeth. „What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases” *Comparative Political Studies* 2008, vol. 41. pp. 3 – 23.

⁸ Виж например Minkenberg, Michael and Perrineau, Pascal. ‘The Radical Right in the European Elections 2004’ *International Political Science Review* 2007, vol. 28, p. 30.

⁹ Виж например Кас Муде (“Популистският Zeitgeist” в “Политически изследвания”, бр. 2, стр. 52 и стр. 55). Забелязва се възможна съдържателна близост или дори известна контекстова синонимия в популистката употреба на “народ” и “нация”. За колективните идентичности (и по-специално нацията) като въобразени общности виж: Андерсън, Бенедикт. “Въобразените общности”. София. 1998 г. стр. 20 –

¹⁰ Виж например McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics*, 2005. vol. 11, p. 149 – 152.

¹¹ Става дума за познатия специфичен модел на поделяне и договаряне на властта, възприет като отговор на отчетливи обществени разделения (виж например: Лийпхарт, Аренд “Моделите на демокрация”, сп. “Разум”, бр. 3, 2004 г. стр. 67 – 80.) или, например, Graziano, Luigi ‘The Historic Compromise and Consociational Democracy: Toward a “New Democracy?”’ *International Political Science Review* 1980, vol. 1, no. 3, p. 345 - 356.

¹² Виж например Vujacic, Veljko. ‘From Class to Nation: Left, Right, and the Ideological and Institutional Roots of Post-Communist “National Socialism”’ *East European Politics and Societies* 2003. vol. 17, pp. 359 – 392; Vachudova, Milada Anna ‘Centre Right Parties and Political Outcomes in East Central Europe’ *Party Politics* 2008; vol. 14, pp. 387 – 405; Hanley Seán, ‘Getting the Right Right: Redefining the Centre-right in Post-communist Europe’ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2004, vol. 20. pp. 9 - 27 ; Карасимеонов, Г. “От анархична конкуренция към институционализация. Възникване и еволюция на партийните системи в посткомунистическа Югоизточна Европа” в сп. “Разум”, бр. 3 (2004), стр. 81 – 98 и много други.

¹³ Виж например Marks. Gary, Hooghe, Liesbet. Nelson, Moira. and Edwards, Erica. ‘Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality’ *Comparative Political Studies*

В дисертацията се очертават критерии, по които би могла да се осъществи най-обща **типологизация на въпросните партии** (без претенция за изчерпателност), съчетана с примери.

Опитът за типологизация доказва в още по-голяма степен хетерогенността на разглежданото пространство. Следователно, очевидна е нуждата е обобщаващо понятие, което да обеме търсеното политическо (квази)семейство. Такова може да се намери в понятието национализъм, но то има поредица ограничения, адресирани в текста. Затова дисертацията се опира по-скоро на понятието *нативизъм*, ползвано от основния теоретик в тази област Кас Муде, който утвърждава и **понятието радикална популистка десница**¹⁴, което също е разгледано. Но задача на дисертацията е и то да бъде ползвано най-вече като отправна точка, за да се утвърди и по-добра проекция към разглежданата група партии – което е направено в дисертацията.

В опита да даде минимална дефинитивна рамка на радикалната популистка десница Муде предпочита понятието *нативизъм*, което очертава, макар и не стриктни рамки, като идеология, която настоява че страната трябва да бъде населявана изключително от членове на нативната група („нацията“) и че всички „ненативни“ елементи (хора и идеи) са фундаментална заплаха за хомогенната национална държава¹⁵.

В една по-широка дефиниция на предпочитания термини популистка радикална десница Муде включва нативизъм, авторитарност и популизъм¹⁶, използвайки различни определения за ползваните термини.

Специален акцент в дисертацията е поставен върху понятието „популизъм“ – доколкото изследователските спорове около него продължават. Затова се прегледани **дефиниции по отношение на популизма** от международната и от българската дискусия – от Муде, с популярната дефиниция на популизма като “идеология, която смята, че обществото в крайна сметка е разделено на две хомогенни и антагонистични групи, “чистия народ” срещу “корумпирания елит”, и която твърди, че политиката трябва да е израз на *volonte general* (общата воля) на народа”¹⁷, до фундаменталното и съвсем актуално изследване на Пипа Норис и Роналд Инглхарт, в което се настоява на

2006, vol. 39, pp. 161; Bale, Tim and Szczerbiak, Aleks. ‘Why Is There No Christian Democracy in Poland - and Why Should We Care?’. Party Politics 2008, vol. 14. p. 485 и много други.

¹⁴ Mudde, Cas, Populist Radical Parties in Europe, 2007

¹⁵ Mudde, Cas, Populist Radical Parties in Europe, 2007, p. 19

¹⁶ Mudde, Cas, Populist Radical Parties in Europe, 2007, p. 20 – 26.

¹⁷ Муде, Кас. “Популистският Zeitgeist” в сп. “Политически изследвания”, бр. 2, стр. 49.

полезността на едно специфично измерение на пространството за партийна надпревара – популизъм срещу плурализъм¹⁸,

След няколко **необходими терминологични уточнения по отношение на популизма** в дисертационния труд се пристъпва **към преосмисляне на популисткото обяснение**. С годините популизъмът се утвърди като един от възможните подходи, превърнал се в традиционно теоретично направление в изучаването на подобен тип формации, който съставлява, на практика, отделно научно поле. Дефинирането на съвременния политически популизъм като идеология¹⁹ обаче би могло да събуди известни резерви (както е отбелязано още в стоящите в основата на тази работа текстове от преди близо десетилетие), доколкото тук едва ли става дума за стройна мироведна парадигма, нито са известни съвременни политически актьори, които сами да се идентифицират по този начин. В същото време, ако и да е добило ранг на термин, понятието популизъм все пак е натоварено и с оценъчни характеристики и пейоративност. Освен това, популизъмът е и “тактически похват” на традиционни партии.

Достатъчно симптоматична в това отношение е дори и само концептуалната еволюция в течение на няколко години при самия Кас Муде – като един от най-често цитираните теоретици – в това направление. Той първоначално дефинира политическия популизъм като *стил*, за да стигне по-късно до добре познатата дефиниция на популизма като *идеология*²⁰. Години по-късно пък, през 2017 г., в Оксфордския наръчник на популизма, Кас Муде вече въобще омаловажава значението на разликата между „идеология“ и „стил“, сам адресирайки напрежението между двете (въпреки че продължава да настоява на онова, което нарича *ideational* подход, т.е. убеждението, че именно идейната същност е подходящ ключ кам разглежданото явление)²¹ Според Муде дали наистина става дума за идеология е второстепенен въпрос.

Но ако и да е добило ранг на термин, понятието популизъм все пак е натоварено и с оценъчни характеристики, често е бъркано с *демагогия*, ползва се широко и с

¹⁸ Norris, Pippa, Inglehart, Ronald, *Cultural Backlash. Trump, Brexit and Authoritarian Populism*. 2019. p. 240 – 242. 51 и 222

¹⁹ Освен широко цитирания Муде, за политическия популизъм като идеология в значимо наблюдение виж, например, и Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan “Introduction: the Sceptre and the Spectre” in Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (eds.) *Twenty-first Century Populism The Spectre of Western European Democracy*. Palgrave Macmillan, 2007. p. 3

²⁰ Сравни съответно: Mudde, Cas. ‘In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People: Populisms in Eastern Europe’ *East European Politics and Societies* 2000. vol. 14. n. 2. p. 37 и Муде, Кас. “Популистският Zeitgeist” “Политически изследвания”, бр. 2, стр. 49.

²¹ Mudde, Cas. *Populism. An Ideational Approach* in Rovira Kaltwasser, Cristobal, Taggart, Paul, Ochoa Espejo, Paulina, Ostiguy, Pierre (eds.) *The Oxford Handbook of Populism*, 2017. p. 43

различни значения в медийния дискурс и е “тактически похват” и на партии от други фамилии.²²

В общи линии, в една по-фриволна стилистика, в „идеологията” популизъм, като че ли се наблюдава ефектен опит да се съберат всички разглеждани по-горе характеристики в стил „протестът-харизмата-и-всичко-останало”, т.е. да се получи една „идеология от неидеологии”.

Дори и да осигуряват стройна конструкция за теоретизирането на явленията, свързани с радикалната десница в Западна Европа, „популистките” обяснения трудно могат да бъдат рязко отделени от медийните наслоявания и от другите, вече установени, значения на думата. Не само е трудно „популизъм” да бъде тепърва обвързан с някаква научна еднозначност и фиксирана употреба, но основателен е въпросът дали това е нужно. Защото макар и веднъж дефиниран като идеология, популизмът като че ли продължава да ни казва повече за дискурса, отколкото за партийните позиции.

Например, в едно от скорошните изследвания върху научната стойност на понятието в българската дискусия Георги Медаров пише „Понятието „популизъм“ работи като празно означаващо, т.е. няма конкретно, а единствено тактическо съдържание, спрямо чието отрицание може да се придаде привидна плътност на идентичността на разпознаващия популизма. Тук популизмът е самоочевидност, позволяваща му да изглежда като нещо, което всички разпознават при среща, но никой не може ясно да определи. Инфлацията на понятието го лишава от теоретична и изследователска стойност. Ако всичко може да е популизъм, то тогава какво ни казва понятието?”²³

Същностното питане в случая е по-скоро дали познаването на популизма може да ни позволи и достатъчно надеждно схематично определяне на политически актьори спрямо други такива в партийни системи. Защото партийното идеологическо позициониране (своеобразно съдържание) и стилът, дискурсът (своеобразна форма), в крайна сметка, са две различни теоретични полета, които често биват смесвани, а всъщност са разнопорядкови. Идентификацията популизъм не ни е особено полезна, когато искаме да изградим обобщени модели, в които да идентифицираме интересуващите ни партии спрямо основните измерения на партийните системи.

²² За популизма например на новите лейбъристи виж пак там, стр. 57

²³ Медаров, Георги. „Исторически контекст и политически залози на дискурсивната теория на популизма“ в „Политически изследвания“, 1-2/2017, стр. 57.

Още преди около десетилетие в авторските текстове беше посочено, че уместен е и въпросът до каква степен парадигмата на популизма би могла да бъде съвместена, например, с практическата институционализация на радикално десни партии (спомената и по-горе) в някои партийни системи в Европа - в които очевидно е под въпрос дали протестното гласуване, популистката мобилизация, ситуационните фактори, а дори и харизмата на лидера или актуалността на имигрантската проблематика, биха могли да изградят изчерпателна теоретична рамка за изследване на дадена партия, разполагането и спрямо останалите играчи, нейното категоризиране и т.н.

Нещо повече – добавено днес към изречените току-що тогавашни наблюдения: към днешна дата, като че ли популизъмът показва белези на превръщане в обща среда на политическия процес в Западния свят; насърчен явно и от видимо все по-мрежовото и зависимо от нови медии и публичен образ общество. На този фон като че ли евристичната сила на понятието популизъм намалява.

Затова в дисертацията се очертава и обосновава друг модел в мотивирана хипотеза, а ползваното в заглавието название „радикална популистка десница“ се приема и ползва, но и се взема за отправна точка за преосмисляне.

В този контекст е направена известна ретроспекция на търсенето на парадигмата за мислене на този тип партии (главно в западната дискусия, откъдето най-вече това търсене произтича). Този раздел е озаглавен **Радикалната популистка десница в Западна Европа: в търсене на парадигма**, като са прегледани теоретични подходи към радикално десните популистки партии в страните от Западна Европа²⁴.

²⁴ В пространния теоретичен дебат по отношение на тези партии освен “радикално дясно” се използват няколко, в голяма степен покриващи се, формулировки. За употреба на “*right-wing populist*” виж например: Ivarsflaten, Elisabeth. ‘What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases’ *Comparative Political Studies* 2008, vol. 41. pp. 3 – 23. Авторката твърди, че мобилизирането на недоволство по повод имиграцията е обединяващо за този тип партии в Западна Европа – стр. 15 – 16. Такава логика е залегнала и в употребата на “*anti-immigrant*”. Дефиниция на понятието виж: Van Der Brug, Wouter. Fennema, Meindert and Tillie, Jean. ‘Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support’ *Comparative Political Studies* /2005/ vol. 38, p. 538. За употреба на “*extreme right*” виж например: Golder, Matt. ‘Explaining Variation In The Success Of Extreme Right Parties In Western Europe’, *Comparative Political Studies* 2003, vol. 36, pp. 432 – 466. Авторът прави важно разграничение между обединените в общото понятие неофашистки и популистки партии (стр. 459). Логиката на това разделение е видна и при Китшелт, който използва термина “нови радикално десни партии”. Като специфичен, а понякога и първоначален, вариант на тези партии той разглежда “антиетатистките популистки партии” – виж: McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics* 2005. vol. 11, pp. 148 – 149; “Популистки” е и предпочитаният от Кас Муде термин. В течение на времето Муде дефинира политическия популизъм първо като *стил*, а по-късно като *идеология* – съответно в: Mudde, Cas. ‘In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People: Populisms in Eastern Europe’ *East European Politics and Societies* 2000. vol. 15. p. 37 и Муде, Кас.

Концептуалната дискусия по отношение на радикалната десница в страните от Западна Европа е в развитие и в пространния теоретичен дебат по отношение на въпросния тип партии производните на понятията „радикална десница“, „крайна десница“ и прочие се използват и в комбинации (или пък са заменени) с няколко, в голяма степен покриващи се, формулировки, които отразяват различните подходи към темата.

Еволюцията в теоретичните постановки е показателна по отношение на развитието на концептуалните търсения: например, в значимо наблюдение през 90-те Шедлър настоява, че терминът *Anti-Political-Establishment Parties* (а дори и *Anti-Political*) е най-удачният ракурс за мислене на въпросните партии, в сравнение с останалите използвани към онзи момент²⁵, докато в друга релевантна концептуализация от втората половина на 90-те години на миналия век Фенема използва като родово понятие термина „антиимигрантски партии“, предпочитайки го пред останалите влезли в дискусията названия²⁶. Своеобразен пик в дебата по онова време е парадоксално звучащото „*Anti-Party Party*“²⁷.

През цялото време, разбира се, харизматичното лидерство нерядко е сочено като решаващ атрибут на разглежданото политическо течение²⁸ или пък като основен негов движещ фактор е възприеман протестът срещу различни характеристики на партийните системи и управлението²⁹.

Постепенно търсенето на парадигма в осмислянето на този тип партии в Западна Европа води до утвърждаване на понятия като „радикална десница“ и „радикална популистка десница“, като „антиимигрантските“ обяснения за нейната идейна същност и електорален успех се утвърждават като отчетлива и устойчива теоретична линия.

„Популистският *Zeitgeist*“ „Политически изследвания“, бр. 2, стр. 49. При Муде отчетливо се открива дискусията в понятията. Той дели антипартийните настроения */anti-party sentiments/* на разглежданите партии на екстремистки и популистки и твърди, че второто понятие е уместното в днешни дни – Mudde, Cas. ‘The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right’ *Party Politics* 1996. vol. 2. p. 272 – 273. Китшелт също се съгласява с термина „популистки“ и оспорва „екстремистки“: McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics* 2005. vol. 11, p. 162.

²⁵ Вж. Schedler, Andreas. “Anti-Political-Establishment Parties” in *Party Politics* 1996, vol. 2, n. 3, p. 292 - 293

²⁶ Вж. Fennema, Meindert. “Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-Immigrant Parties in Western Europe” in *Party Politics* 1997 vol. 3, n. 4, p. 473 – 475.

²⁷ Вж. по темата Mudde, Cas. “The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right” in *Party Politics* 1996. vol. 2, n. 2. 265 – 276.

²⁸ Вж. например Pedahzur, Ami and Brichta, Avraham. “The Institutionalization of Extreme Right-wing Charismatic Parties: a Paradox?” in *Party Politics* 2002, vol. 8. n. 1 p. 32 - 33

²⁹ Вж например Papadopoulos, Yannis. “Populism as the Other Side of Consociational Multi-Level Democracies” in Caramani, Daniele and Mény, Yves. (eds), “Challenges to Consensual Politics: Democracy, Identity, and Populist Protest in the Alpine Region”. Peter Lang. 2005. p. 73- 74

Масштабни по обхват експертни и емпирични изследвания в последните години се опитват да намерят работещо обобщение по отношение на това кой от всичките обичайно изреждани фактори (напр. безработица, настроения срещу политическия елит, икономическа ситуация и т.н.) повлиява в най-голяма степен на електоралните успехи на разглеждания тип партии, както и определя вариацията в тези успехи. Голдър доказва, че факторът безработица в дадена страна повишава вота за популистките партии, единствено когато в съответната страна живеят значителен брой чужденци, а високите нива на имиграция винаги помагат на такива партии³⁰. В съпоставимо изследване Ван дер Бруг, Фенема и Тили заявяват предпочитание към „антиимигрантски партии” като термин, който да се използва вместо „десни популистки партии” или производните му, макар на практика да употребяват понятията като синоними³¹.

В едно от най-релевантните измежду споменатите изследвания Иварсфлатен проверява седем случая на значими десни популистки партии в Западна Европа³² и доказва, че само недоволството, породено от имиграцията, бива електорално мобилизирано на практика от всичките разглеждани от нея партии от популистката десница. Другите два модела - недоволствата по отношение на икономическите промени и по отношение на елитистка и корумпирана политика – спомагат за обяснението на десния популистки вот само в някои от разглежданите страни, като партиите от популистката десница се представят добре в електорално отношение и без да мобилизират тези недоволства³³.

Така се достига до първенстващо положение на антиимигрантското обяснение. **Антиимигрантското етикетиране също е ревизирано** – в следващия раздел на дисертацията, като се критикува известното пренебрегване на ролята на програмната философия и идейна същност на радикалната десница, което би могло да произтича не само от „предоверяване” на „антиимигрантската логика”, но и на прекален акцент върху „медийността”, харизматичното лидерство, лексиката и пр. Ползват се важни емпирични изследвания.

³⁰ Вж. Golder, Matt. “Explaining Variation In The Success Of Extreme Right Parties In Western Europe” in *Comparative Political Studies* 2003, vol. 36, n. 4, p. 460

³¹ Вж. Van der Brug, Wouter, Fennema, Meindert and Tillie, Jean “Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support”. *Comparative Political Studies* 2005; vol. 38, n. 5. p. 537

³² Авторката ползва примерите на партии в Австрия, Белгия (Фландрия), Швейцария, Дания, Норвегия, Франция и Холандия.

³³ Вж. Ivarsflaten, Elisabeth. “What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases”. *Comparative Political Studies* 2008, vol. 41, n. 1. p. 17.

Затова е мотивирана **хипотеза за състоятелността на позиционирането според програмни позиции**. Очертава се концептуалната рамка – например, върху “печелившата формула” на новото радикално дясно на Херберт Китшелт, който дефинира програмния апел на въпросните партии в Западна Европа по следния начин: “противопоставяне на имиграцията, икономика на свободния пазар и социо-културен консерватизъм” (или във варианта “икономически либерализъм, социокултурен авторитаризъм и противопоставяне на имиграцията и мултикултурализма.”)³⁴. Китшелт ползва в теоретичната си рамка двумерно пространство: социализъм – капитализъм и авторитарно – либертарно.

Това второ измерение, спрямо което се структурира партийната надпревара е в съзвучие с по-общото разбиране на Минкенберг и Перино за позиционирането на десните популистки партии според тяхното разположение в континуума между “отвореното” и “затвореното” общество³⁵. Според авторите радикално дясното се разполага близо до полюса на “затвореното общество”, като по този начин се противопоставя на индивидуалистичното, космополитното схващане за обществото. В постиндустриалното общество разделението “отвореност” – “затвореност” пресича традиционния кливидж ляво – дясно. Така радикално дясното се противопоставя на процесите на модернизация, разбирани като нарастваща социална диференциация и мобилност, и се бори с техните (както радикално десните твърдят) негативни последици, като противопоставя на обществената диференциация схващането за национално дефинираната общност, т.е. – поставя се ударение върху представите за хомогенност на обществото в националната рамка, мита за хомогенното национално тяло.³⁶

Двамата цитирани автори отбелязват също, че с началото на динамиката на европейската интеграция през 50-те години на миналия век се заражда и кливидж, който противопоставя (най-общо) привържениците и противниците на по-нататъшното разширяване и задълбочаване на интеграционните процеси, т.е. кливидж, който най-общо е свързан с позициите за повече или по-малко суверенитет на националните

³⁴ Виж McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics* 2005. vol. 11, p. 148, p. 149.

³⁵ Виж: Minkenberg, Michael and Perrineau, Pascal. ‘The Radical Right in the European Elections 2004’ *International Political Science Review* 2007 vol. 28, pp. 30; 51.

³⁶ Пак там. pp. 30 – 31.

държави. Той се слива със съществуващите в отделните страни кливиджи по оста “затвореност” – “отвореност” и така подсилва лагера на затворения национализъм³⁷.

Относно това измерение на партийно позициониране е възприета и въведената от екип изследователи терминология *green/alternative/libertarian (Gal) - traditionalism/authority/nationalism (Tan)*, което в по-общ превод можем да означим като традиционализъм/власт/национализъм, противопоставено на зелени/алтернативни/либертариански. Измерението “Гал” – “Тан” отчита партийните позиции по въпроси, които не са свързани с икономиката, а са (най-общо) от културно естество в контекста на т.нар. Нова политика³⁸.

На тази база във

втората глава се дава изследователската основа,

като първо се решават проблемите на съпоставимостта между „западния“ и „източния“ вариант на разглежданите партии в Европа. Стъпва се върху постановките на Минкенберг и Перино - които в базисното свое изследване за десните популистски партии отбелязват, че процесът на трансформация в новите страни членки на ЕС от ЦИЕ, макар и фундаментално различен от прехода от индустриално към постиндустриално общество в Западна Европа³⁹, всъщност носи елементите на двойствен модернизационен процес, който включва прехода към либерална демокрация и пазарен капитализъм, но и промяната от индустриализъм към постиндустриализъм. При това (и във връзка с това), двамата автори твърдят, че кливиджът, породен от продължаващата интеграция в рамките на ЕС, който условно може да се нарече „за” и „срещу” задълбочаването и разширяването на интеграцията, засяга по сходен начин партийните системи в страните членки от Западна Европа и от Централна и Източна Европа⁴⁰. Отчитайки очевидните различия, авторите на практика отбелязват сходствата в посоката на развитие на „западните” и „източните” общества, а следователно – и на структурата на възможностите за поява и развитие на радикалната десница.

³⁷ Пак там. pp. 32; 51.

³⁸ Виж Marks, Gary, Hooghe, Liesbet, Nelson, Moira. and Edwards, Erica. ‘Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality’ *Comparative Political Studies* 2006, vol. 39, pp. 156 – 162.

³⁹ Коего авторите виждат като един от основните контекстуални фактори за появата на новото радикално дясно.

⁴⁰ Вж. Minkenberg, Michael and Perrineau, Pascal. ‘The Radical Right in the European Elections 2004’ *International Political Science Review*, 2007, vol. 28, n. 1 p. 32.

Минкенберг и Перино считат, че в днешни дни и в “стара” и в “нова” Европа⁴¹ се наблюдава кливиджът “за повече суверенитет” – “за повече интерация”⁴². Авторите твърдят, че кливиджът между подкрепящите повече интеграция и евроскептиците може да бъде отнесен към всички страни в ЕС, включително и новите членки от ЦИЕ. А този кливидж е част от по-общата структура, която авторите описват – оста между „затвореното” и „отвореното” общество, в чиято „затворена” част се пометват партиите, които ни интересуват тук. Така Минкенберг и Перино правят значим поглед в теорията на този тип партии, като „преодоляват” разделението изток – запад, описвайки въпросния кливидж, валиден и в двата случая.

Като по-съществен концептуален проблем обаче, разбира се, се очертава неолибералната икономическа ориентация на радикалната десница в Западна Европа, която по дефиниция разполага тези партии в дясното пространство. Това е във видимо противоречие със силния социален патос на подобни партии в „източния“ вариант.

Затова, с обзор на поредица изследвания, в дисертацията се доказва липсата на „ортодоксалност” в идеологическото класифициране на радикалната десница в Западна Европа и се онагледава важноста на „неикономическото” измерение в нейното разполагане, т.е. да мотивира се акцентът именно върху него в изследването на интересувания ни тип партии.

По този повод дисертацията се спира на няколко релевантни изследвания. Напремир, в статия от *The Oxford Handbook of Radical Right* през 2018 г. Китшелт отбелязва, че десните по икономическата ос на позициониране послания на този тип партии в Западна Европа от 90-те години на двайсетия век действително са били смекчени след деиндустриализация и икономически проблеми през 90-те както и в първото десетилетие на двайсет и първия век и този тип партии се обръщат все повече към „сините яки“, респ. наблюдава се разимване на ляво-дясната идентичност на този тип формации⁴³.

Ханс-Георг Бец отбелязва, всъщност в редица либерални демокрации, като Австрия, Франция и Швейцария - радикалното популистко дясно в голяма степен е

⁴¹ За значение и географски обхват в употребата на израза в скорошно изследване, посветено на партии и партийни системи, виж например: Bale, Tim and Szczerbiak, Aleks. ‘Why Is There No Christian Democracy in Poland - and Why Should We Care?’. *Party Politics* 2008.vol. 14. n. 4. p. 479.

⁴² Вж. Minkenberg, Michael and Perrineau, Pascal. ‘The Radical Right in the European Elections 2004’ *International Political Science Review*, 2007, vol. 28, n. 1 p. 32; 51.

⁴³ Kitschelt, Herbert, *Party Systems and Radical Right-wing Parties in Rydgren, Jens (ed.) The Oxford Handbook of Radical Right*, 2018, p. 271.

завенило социалистите и социалдемократите като привилегирован политически представител на сините и белите якички⁴⁴.

Във връзка с тази тема са прегледани и две евристични класификации на десните партии в страните от Централна и източна Европа⁴⁵. Вахудова, например, е на мнение, че в страните от Източна Централна Европа предлаганата в партийните позиции степен на икономически либерализъм не е надежден индикатор, по който партиите се отличават една от друга и според който да етикетираме една партия като дясна. Авторката твърди, че индикатор в това отношение е позицията по национални и социо-културни въпроси, а именно – национализъм, ред и законност, социо-културен консерватизъм. Развито е схващането, че критерият за доминантна дясна партия в отделните страни от тази част на Европа е именно успешното присвояване на консервативно-националната и национално-популистката традиция.⁴⁶

Сходна концептуализация предлага и Хенли. В страни като Унгария и Полша, например, „дясното“ не е мислено толкова като неолиберален подход в икономиката, колкото в термините на християнски, консервативно-национални, национал-популистки или радикални антикомунистически позиции. В тази ситуация десните партии, в чиито позиции водещ е свободният пазар, съставляват по-скоро отделен, лагер „западно от центъра“⁴⁷.

Цитираните изводи ни насочват към състоятелността на едно изследователско търсене не толкова по икономическото измерение „ляво - дясно“, колкото по едно второ измерение в пространствената структура на партийна надпревара в страните от ЦИЕ. Измерение, което да отчете социокултурните компоненти в идеологическото позициониране на партиите.

И това допълнително се доказва и в едно от важните становища в най-новото фундаментално изследване на Пипа Норис и Роналд Ингълхарт. С добавянето на измерението „популистко“ – „плюралистично“ (към „авторитарно“ – „либертарно“ и „ляво“ – „дясно“), те всъщност добавят още едно културно, т.е. неикономическо измерение за позициониране на въпросните партии, с което очевидно намират именно

⁴⁴Betz, Hans-Georg, *The Radical Right and Populism in Rydgren, Jens (ed.) The Oxford Handbook of Radical Right*, 2018, p. 155

⁴⁵ Сравни Vachudova, Milada Anna 'Centre Right Parties and Political Outcomes in East Central Europe' *Party Politics* 2008; vol. 14, n. 4. p. 387 – 405 и Hanley, Seán, 'Getting the Right Right: Redefining the Centre-right in Post-communist Europe' *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2004, vol. 20. n. 3. p. 9 - 27.

⁴⁶ Вж. Vachudova, Milada Anna 'Centre Right Parties and Political Outcomes in East Central Europe' *Party Politics* 2008; vol. 14, n. 4. p. 401,

⁴⁷ Вж. Hanley, Seán, 'Getting the Right Right: Redefining the Centre-right in Post-communist Europe' *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2004, vol. 20. n. 3. p. 12; 19.

културните обяснения за водеща тема. Двамата автори ползват обяснението за т.нар. *cultural backlash*, с което характеризират онова, което предпочитат да наричат авторитарен популизъм⁴⁸, и изрично напомнят, че от 80-те насам ляво-десният кливидж всъщност избледнява⁴⁹.

А още през 2007 г. Кас Муде също отбелязва нещо значимо в тази посока на разсъждение. В базисния текст в книгата „Популистки радикално десни партии в Европа“ Муде ясно отбелязва, че неолибералният фокус в изучаването на това партийно пространство е подвеждащ и първо, тези партии всъщност не са в такава степен неолиберални в икономическите си възгледи и второ, този тип въпроси не са с такава важност за тях⁵⁰.

В този момент в дисертационния труд са още по-подробно описани **възможности за общо класифициране на разглежданите партии в различните части на Европа** – включително и на базата на мащабното експертно изследване на Роршнайдер и Уайтфийлд, което огласява изводи за структурата от кливиджи в пространството за партийна надпревара на 13 посткомунистически държави в Европа. Изследването доказва възможността различните подходи към структурата от кливиджи в страните от ЦИЕ да бъдат в крайна сметка съчетани в модел, в който всички оси на разделение се сливат в една основна – пропазараните, продемократичните, прозападните и етнически либералните партии срещу онези, които се противопоставят в тези четири елемента. Подобен модел, както е видно отговаря в немалка степен на измерението, което разглеждаме дотук и назоваваме с различни понятия⁵¹.

Изследването противопоставя на това разбиране другите две основни разбираня за структурата на кливиджите в страните от Централна и Източна Европа – отричането на структурата на кливиджи въобще или поне на възможността за обобщаване на съпоставима структура на кливиджи в посткомунистическите страни, както и наличие на структурирано многообразие, което затруднява съпоставките. Авторите успяват да „помирят“ моделите на едноизмерността и структурираното многообразие, като очертават разликата между партийните становища по различни

⁴⁸ Norris, Pippa, Inglehart, Ronald, *Cultural Backlash. Trump, Brexit and Authoritarian Populism*. 2019. p. 240 – 242. p. 51.

⁴⁹ Norris, Pippa, Inglehart, Ronald, *Cultural Backlash. Trump, Brexit and Authoritarian Populism*. 2019. p. 240 – 242. p. 228.

⁵⁰ Mudde, Cas, *Populist Radical Parties in Europe*, 2007, p. 136

⁵¹ Вж. Rohrschneider, Robert. and Whitefield. Stephen. *Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-communist Democracies*. *Comparative Political Studies* 2009 vol. 42, n. 2 p. 285 - 287

въпроси и значимостта, която се придава на различните въпроси (*issue salience*) в контекста на дневния ред на различните общества. Разнообразието от кливиджи според авторите се дължи на разликите именно в тази значимост, докато самите партийни позиции не дават такива различия и действително позволяват едномерно структуриране.

В крайна сметка, на тази база, мотивиран е **(мета)модел за съпоставимост**, който да позволи сравняване на програмните позиции на партии във видимо различен обществен контекст: *„Ако продължим налаганата дотук стилизация и ако добавим условието, че с развитието си обществата и в „стара”, и в „нова” Европа в крайна сметка се придвижват от „затворения” към „отворения” полюс (от „тан” към „гал” и т.н.) на описаното измерение и това движение, в крайна сметка, е успоредно в „западни” и в „източни” условия, то можем да мислим интересуващите ни партии в опростена схема на „ориентирани към статукво (към традицията, миналото и т.н.)” и „ориентирани към промяна” (към развитие, реформа и т.н.), в която те попадат в категорията на национална консервативност, социална консервативност и т.н.“*

На този етап, 2019 г., в дисертацията се настоява именно на *консервативност*, а не *консерватизъм*, доколкото става дума по-скоро за практика, отколкото за осъзната и (само)етикетирана идеология.

В дисертацията се уточнява, че това са термини, които отдавна се употребяват в дебата и, разбира се, не идват да заместят използваните към настоящия момент понятия, а дават *още една* проекция към интересуващите ни партии. Проекция, която следва да бъде обсъждана и проверявана занапред.

Така, в крайна сметка, са описани контурите на онова измерение, спрямо което идеологическото позициониране на партиите, които обичайно са наричани радикално десни, популистки, националистически и т.н., става съизмеримо в Западна и в Централна и Източна Европа. Едно социокултурно измерение, различно от икономическото (макар и в корелация с него), което е валидно и в „двете Европи”.

Разбира се, наличието на подобно измерение не е научна новина, а и в настоящата работа далеч не се цели постигане на някаква степен на сигурност по отношение на неговата употреба. Все пак обаче, това е модел, който се отличава с теоретична прегледност. Онова, което е успешна хипотеза десетилетие по-рано, намира днес още потвърждение. Днес, обосновано е допускането, че голяма част от разглежданите в дисертацията партии не представляват единствено моментни явления. Възможна е спекулацията, че това е и именно новата форма на политическо присъствие

на консервативни идеи в една по-обща поляризация и радикализация на политическия процес.

Подробно е мотивиран **изборът на разглежданите случаи** – Швейцарската народна партия (ШНП), партията “Право и справедливост” (“ПиС”) в Полша, както и с българската формация, която най-често в годините е причислявана в тази група – „Атака“. Решени са теоретичните проблеми на разполагането на трите партии именно в търсеното в дисертацията пространство. Мотивиран е и изборът на **моменти на изследване, описани са хипотезите, целите и задачите.**

В трета глава

е разгърнат емпиричният обзор, който започва с бързо позоваване на **някои симптоматични акценти от дейността на разглежданите партии** и продължава с **анализ, изводи и допускания** по важните от гледна точка на изследването ресори.

По отношение на икономиката, финансите и социалните въпроси, сравнението между програмните позиции на ШНП, “ПиС” и „Атака“ по измерението “ляво” – “дясно”, разбирано в конкретните понятия на икономическата политика, предлагана от двете партии, показва, че програмният апел на ШНП съдържа видимо по-ясен неолиберален компонент, докато “ПиС” предлага повече солидарност и социално-протекционистки и етатистки идеи. Последните пък са ообени видими в позициите на „Атака“. Тази партия стои във видимо по-лява позиция по установените индикатори.

В схематичен порядък идеологическите позиции на ШНП предполагат съкращаване на социалната система, докато тези на “ПиС” и „Атака“ съдържат идеята за по-нататъшното нейно разпростиране. Подобен извод е в съзвучие с обобщенията, откривани в литературата.

Той обаче не е изненадващ при дадените различия в общественоекономическите условия. Нещо повече, в известна степен, позициите на трите партии по отношение на икономиката може да се извадят „пред скоби“ – доколкото може да се допусне, че те са продиктувани от обективните разлики в жизнения стандарт, респ. не представляват толкова идеологически белег, колкото белег за конкретната икономическа и социална среда. И в този смисъл: не характеризират толкова конкретния образ на предлагането, колкото обобщения образ на търсенето.

И още нещо: всъщност, в програмната философия и на трите партии е изведен акцентът върху онова, което условно е наречено цена на преразпределението и апелът към гласоподавателите, които я носят. В единия случай това е цената на

преразпределението на ресурси по механизмите на социалната държава, която “честните данъкоплатци” носят. В другия случай това е цената на преразпределението на ресурс в следствие на икономическата трансформация и мащабната промяна на собствеността, която “изгубилите от прехода” носят.

Освен това, амбивалетността по оста ляво – дясно, вкл. и по отношение на етикетиранието, при „Атака“ и „ПиС“, както и засвидетелстваното в научния дебат придвижване на ШНП към по-центристки позиции, водят до наблюдението за своеобразно „неутрализиране“ на значението икономическата ос на позициониране – за сметка на социокултурната.

Трудно е да се отчете съществена идеологическа промяна в разглежданите вълни на програмни документи. В по-късната програма на „Атака“, например, се наблюдава, разбира се, повече конкретност, но като цяло идеологическите маркери и при трите партии остават и се затвърждават.

Все пак, валидно е допускането, че социалният апел при „ПиС“ се затвърждава, а при „Атака“ се забелязва въвеждане на по-професионален, респ. по-малко радикално звучащ, подход. С натрупването на управленски опит, вероятно същото може да се каже и за програмното звучене на „ПиС“.

Възможна е и хипотезата, че десните апели при ШНП донякъде намаляват относителната си тежест между 2007, 2015 г. и 2019 г. Но следва да се отбележи, че това става по-скоро с изпъкването на въпроси от социо-културната ос като видимо по-важни в ежедневието порядък индикатори, а не с *промяна* на идейните позиции по икономическата ос. По-скоро намалява *акцентирането* на икономическите позиции, без те да се преосмислят.

Така, в крайна сметка в програмите на трите партии в двете десетилетия, като че ли социокултурните елементи стават по-изявени при ШНП (партия, от която обикновено се очаква да пропагандира по-скоро в икономизирана стилистика), докато икономическите послания при „ПиС“ и „Атака“ (партии, които като цяло са възприемани по-скоро в стилистиката на социокултурната консервативност) стават по-подробни. Това отпраща към друга хипотеза – постепенно балансиране и синхронизация на звученето на партиите.

Последващо изследване би следвало да докаже дали това всъщност не означава, че позициите на трите разглеждани партии по икономическата ос може би се насочват към по-скоро мейнстрийм пространство – чрез адаптиране и преход дори от елементи

на антисистемност към умереност, или пък обратно – по логиката на радикализиране на цялостния обществен контекст.

Онова, което обаче със сигурност може да се твърди, както се вижда, е, че програмите и на трите партии осмислят икономическата и свързаната социална ос на партийните си становища по-скоро във връзката със социокултурни елементи, отколкото през строго икономическа визия. Последната на свой ред допълнително е пречупена през консервативността, вместо да носи съвсем самостоятелно значение.

Прегледани са позициите в някои значими и значещи ресори. Потърсени са някои маркери по отношение на очакваната и пропагандирана намеса на властта – както по отношение на регулативни, интервенционистки и преразпределителни действия в икономически ресори, така и по отношение на търсената сила на властта, потенциална централизация и форми на контрол в области, свързани с интелектуалната сфера. Етатизмът при ШНП е очевидно минимален, докато при „ПиС“ и особено при „Атака“, той е ясен и има своите проекции както в икономическите идеи, така и (свързано с това) социо-културно измерение на партийните позиции.

В същото време обаче разликите в отношението към очакваната роля на властта по-скоро произтичат от традиционалистка позиция, присъща и за трите партии. Последното личи особено в отношението по ценностни въпроси, въпроси от социокултурен порядък и въпроси, свързани с околната среда и други елементи по постматериалистически дневен ред.

Например, макар и по различен начин, и трите формации, разглеждани в дисертацията, се позовават на религиозната традиция – дали става дума за гръко-римска (според „ПиС“) или за католическо-протестантска (по ШНП) или за по-общото „християнска“ при „Атака“, това е ясен белег за идентичност.

Като че ли, с времето, това намалява при „ПиС“ и се долавя по-ясно при ШНП. Така в по-голяма степен звученето на трите партии може би се синхронизира. На религията се гледа като на национален атрибут, респ. като на унифицираща обществена норма, въплътена в нормативната система, отвъд самата религиозна практика.

Колкото до индикатора „отношение към ЕС“, макар и да се видни и логични различията в отношението към ЕС, участието във военни пактове и т.н. в разглежданите програмни документи на трите партии, кливиджът, свързан с повече или по-малко обвързване с ЕС, очевидно се проявява по сходен начин в трите страни.

Противопоставянето на действащите механизми на ЕС в трите случая, разбира се, е с различна степен на интензивност и радикализъм.

Последното се определя и от предполагаемото съотношение на цени и ползи от интеграцията в трите страни – все пак Швейцария не е член на ЕС и величината на икономическите очаквания и зависимост спрямо ЕС е коренно различна. Затова и фактът, че ШНП апелира за цялостно отрицание на идеята за обвързване с ЕС, а „Атака“ и особено „ПиС“ са предпазливи в това отношение, не намалява значимостта на извода за синхрон между трите партии.

Но и в трите случая се наблюдава актуализиране на апелите за повече суверенитет пред повече интеграция, както и позициите, свързани с отчитане на ползите, т.е. формите на политически и инструментален евроскептицизъм.

Синхронността на програмния апел на трите партии по отношение на европейската интеграция продължава да е валидна в годините. Макар да са различни геополитическите сантименти при „Атака“ и „ПиС“, например, и двете партии заедно са по-скоро предпазливи и взискателни към европейската тема и това е в съзвучие с идеята за повече самостоятелност.

По отношение на по-общите измерения на национализма, сравнението в позициите и на „ПиС“ и „Атака“ позволява хипотезата за известно погасяване на патоса на националистическите послания в разглеждания интервал. Възможно е това впечатление да се дължи на по-сериозната степен на професионализация и инструментализация на текстовете. Възможно е обаче това да отвежда и към известна „нормализация“ на национализма в обществения дебат, която да води до намаляване на видимата степен на радикализъм. Не на последно място (и във връзка с горното), възможно е медийният дискурс да остане основен носител на националистическото говорене – докато програмните документи съдържат по-скоро официална стилистика.

Въпреки всичко, ясно проличава присъщият и според дефинициите на Кас Муде нативизъм. Той е видима черта на разглежданите тук формации, макар да получава различни проявления.

Специално се адресира антикомунизмът при “ПиС”. Размиването в годините на тази – специфична за ЦИЕ отлика – единствено потвърждава потенциалното сближаване на позициите между източния и западния вариант на разглежданото тук явление.

Във връзка с това, и по тази тема актуален става въпросът дали и доколко партиите намаляват степента на радикализъм, характерна за първоначалните си заявки, или пък се наблюдава „рутинизиране“ на такъв тип говорене в общия фон.

Подчертаният програмен апел за повече ред и строгост при прилагане на законите е общ за трите партии. Той има различни акценти в зависимост от наличните проблеми в двете общества. При ШНП това е борбата срещу престъпността, причинявана от имиграцията. При “ПиС” това е най-вече корупцията. При „Атака“ това е по-скоро идеята за „ревизия“. Долавя се, разбира се, и темата и темата с „циганската престъпност“.

При „ПиС“ и – очаквано – при „Атака“ личи и по-висока степен на намерения за реструктуриране на съществуващи институции. Намеренията на полската формация по отношение на съдебната система (а и други примери, отбелязани в дисертацията) са показателни и за степента на радикализъм, която е характерна за програмните позиции на партията.

Както е показано на няколко места в работата, елементите на по-цялостно противопоставяне на „правилата на играта“, т.е. потенциалните белези на антисистемност при трите формации се съдържат в различни ресори – ако „ПиС“ в годините личи стремеж за нов конституционен ред, при „Атака“ цялостният тон е радикален в стилистиката си, като се наблюдава и пропагандиране върху ревизия на външнополитическото и военно стратегическо позициониране на страната. Нивата на радикализъм в реториката на ШНП пък са също високи, макар там бележите на съвсемстимост със съществуващата политическа система да са най-ясни.

Въпреки различията, може да се обобщи, че апелът за по-силна намеса на властта по отношение на законов ред и сигурност е обединяващ за трите формации. Разбира се, част от различията са продиктувани от степента на развитие на тези сектори в съответните общества. Затова и тяхната роля тук не е толкова релевантна. Също така, следва да се отчете, че подобни послания могат да бъдат присъщи и за други актьори в пространството за партийна надпревара. И при трите разглеждани в дисертацията партии обаче ясно личи, че този тип послания имат централно място в програмния апел.

IV. Заключение

Синтезирана е картината в първата вълна на програмни документи. В сравнението се налага общото наблюдение, че в програмите от първото десетилетие на новия век програмата на ШНП от 2007 г. съдържа по-висока степен на радикализъм в идеологическите си позиции, спрямо „ПиС“. Не бива да се забравя обаче, че “ПиС” предлага базисна промяна на полското общество, като в същото време разработва антикомунистическо специално законодателство – това би могло да се тълкува също като един (разбира се – твърде специфичен) тип на “изключващи схващания” за обществото. Най-висока е степента на радикалност в първия програмен апел на „Атака“. Но, отбелязано е, че разликите в радикализма не отменят същностните съдържателни прилики.

Прави се уточнението, че сравнявани в своята цялост, трите програми се отличават в значителна степен в своята стилистика – ШНП използва далеч по-ярка лексика, която в немалка част от случаите обаче е достатъчно абстрактна, евфемистична или демагогска, за да предотврати евентуални критики и за да мотивира прагматично онези апели, които биха предизвикали последващи обвинения. Това в още по-голяма степен важи за „Атака“.

Онова, което със сигурност може да се твърди, е, че по-крайните позиции при трите партии се проявяват в различни въпроси. Но това е предвидима функция от различните ситуационни особености в трите контекста. Подобни изводи означават, че не бива да се подценява радикализмът и в програмния апел на “ПиС”. Те не противоречат на общото наблюдение за повече радикализъм в идеологическите позиции на ШНП и „Атака“, но предполагат нуждата от по-нататъшната детайлна обосновка.

Както е отбелязано в дисертацията, според теоретичните оценки в съществуващата литература и според програмите от парламентарните избори в първото десетилетие на двайсет и първия век, сумарните икономически позиции на трите партии са различни в степента на акцента върху свободния пазар. Това не е изненадващо – като се имат предвид различните икономически ситуации. Затова и не е решаващо (както личи и в литературата). А и - както е отбелязано в дисертацията - позициите на трите партии са сходни в апела към онези, които носят “цената на преразпределението” (по механизмите на социалната държава на благоденствието или по силата на икономическата трансформация на прехода).

Социокултурният консерватизъм пък е обща характеристика и на трите партии към 2007 г. – заради моралните ценности (с по-силен религиозен компонент при “ПиС”) и афинитета към по-силна власт и повече строгост в прилагането на закона – при другите две. Както и заради високата степен на национализъм, която се откроява и в трите варианта.

Въпреки очевидните различия в степента, мотивировката и посочваните проблеми, разбичните степени на евроскептицизъм също са сходен показател: и в трите случая наблюдаваме актуализиране на апелите за повече суверенитет пред повече интеграция, както и позиции, свързани с проблематизиране на ползите и загубите.

Антиимигрантската реторика е силно застъпена в програмата на ШНП и се явява основен за програмната философия на партията въпрос – който пък не се наблюдава в полския случай. В крайна сметка проявленията на национализма са различни – в зависимост от различията в проблемното съзнание и дневния ред в трите общества, но са достатъчно отчетлива част от програмния апел и на трите партии.

Синтезирана е ситуацията и в следващата вълна (заедно с допълнителните наблюдения от „последния“ момент). Валидна е хипотезата, че с увеличаване на детайлността на програмите, с нарастване на политическия опит и с институционализацията и ръста на въвлеченост във властта на разглежданите партии във въпросните партийни системи, по естествен път е по-малка и степента на крайни послания в съответните програмни документи.

Видимите белези на антисистемност и радикалност са по-малко и това вероятно е закономерен отглас от фактическата ситуация, в която тези формации се превръщат в рутинна част от властовите формули в съответните държави.

Различна остава степента на предлаганата централизация – това е една от основните отлики между трите формации. Това обаче в немалка степен се диктува не толкова от идеологическото съдържание на предлагането, колкото от опита за максимизиране на ползи, като се има предвид средата.

Обосновано би било да се допусне известно сближаване на позициите на трите разглеждани формации, но подобна хипотеза подлежи на допълнително доказване.

Икономическите позиции явно губят решаващо значение, за сметка на социокултурните, очевидни са апелите за суверенитет и ред. Последното може да се обобщи като „сила“. И трите формации отговарят на очакването за ориентирани към традицията.

Всичко казано доказва хипотезата, че отнесени към ситуационните особености на трите общества, и при уточнение на различната степен на въвличеност във властта, и спрямо спецификите на съответните партийни системи, трите партии играят сходна роля в своите страни и се явяват част от един и същи процес.

Този процес може да се означава именно като консервативност (в потенциална опозиция с прогресивност, например) – доколкото това се явява и синтезът на програмните позиции на разглежданите партии: противопоставяне на съвременната посока на обществена промяна, насочена към либерализация, алтернативни стилове на живот и намаляване на обвързващата сила на колективни идентичности.

Именно това измерение и модел на позициониране са открити в дисертацията като удачни в този момент. Те помагат за превъзможване на терминологичните въпроси. Макар това съобщение да не е новост, тъкмо това е част от стремежите на тази работа – опит за фиксиране на най-работещия теоретичен подход към темата. Подобен извод бе направен от автора и преди десетилетие и имаше характера на евристична хипотеза. Политическият процес в последните близо десет години подсказва правотата на тази хипотеза.

Отношението към „другите“, посланията за строгост в прилагането на закона, идеите за „повече държава“ са в различна степен присъщи в различните разглеждани случаи, но всички те отвеждат към общото поле на *силата*, която отправя към елементи на авторитарност на подхода, както и нативизъм – това сочи именно към полето, дефинирано от Муде, затворено между авторитарност, нативизъм и популизъм. Към тези характеристики обаче – ясно личи – се добавя една основна, и дори обуславяща, и това е традиционализмът, ориентацията към традицията.

Разбира се, с трите случая, разгледани тук, това наблюдение се илюстрира, подкрепя и обосновава, но неговата истинска емпирична верификация ще бъде факт при по-нататъшна употреба. Затова и отново следва да се направи уточнението (заради изследователска предпазливост), че на този етап на проучване не би следвало да се търси научно фиксиране в полето на консерватизма, като предвидима система от идеи. Това би било цяла отделна тема ⁵².

⁵² Виж, например, Малинов, Св. в Малинов. Св. (съст.) Консерватизмът (т. 1), 1999 г. 35 – 36. Като близък познавач на темата, Малинов свързва консерватизма именно с ред, законност, религиозна традиция, традиционализъм на здравия разум, йерархичност и т.н. Но от друга страна – при Малинов се забелязва подчертаването на афинитета в консервативните идеи към неравенството. Последното няма как да бъде отнесено в пълна степен към източния случай (макар, както вече стана ясно, икономическите позиции да не са основен индикатор).

V. Справка за научните приноси на дисертацията

Мотивиран е по-добър подход в класифицирането на партиите, които обикновено се числят към радикалната популистка десница, базиран най-вече на социокултурното измерение на пространството за партийна надпревара.

Решени са концептуални проблеми при съпоставката на партиите в това поле в Западна Европа – от една страна, и в Централна и Източна Европа - от друга. Това служи и за решаване на проблемите на съпоставката между различните очертаващи се в момента групи държави в Европейския съюз.

Наложеният в литературата подход за изучаване на въпросните партии преимуществено през понятията за популизъм е преосмислен. Без да бъде отричано, популисткото обяснение е ревизирано, за да се потърси по-ясна идентификация в полето на консервативността.

Предложени са общи начала за типология за въпросните партии, които да послужат за последващ обзор.

Проведено е изследване в два етапа, като първият етап е пресъздаден коректно в дисертацията, за да се даде възможност за преглед и верификация с днешна дата. По този начин може да се установи как са изглеждали наблюденията и в минал момент и да се прецени тяхната обяснителна сила.

Проведено е проучване върху емпиричен материал – програмни позиции, заедно с изследователска литература, симптоматична дейност и пр. елементи на партийно позициониране. Преди това е мотивирана евристичността на вглеждането в програмни позиции при такъв тип партии.

В теоретичните глави (и не само в тях) е направен систематичен обзор върху релевантна международна литература.

Утвърдени са дизайн и методика за последваща работа по темата.

VI. Справка за научните публикации по темата на дисертацията

Симеонов, Първан „Популистките партии отвъд популизма: теоретични бележки“ в Политически изследвания, бр 1-2, 2010, стр. 43 - 61

Симеонов, Първан. „Съвременен популизъм в „стара“ и в „нова“ Европа. Сравнение в програмните позиции на Швейцарската народна партия и „Право и справедливост в Полша“ в „Докторантски изследвания по социални и хуманитарни науки“, том 1. стр. 236 – 295.